

1. | Báthori Miklós váci püspök címerköve a Sárkányrend jelvényével, 1485 (kat. I-6.)

URALKODÓI LOVAGRENDEK A KÖZÉPKORI MAGYARORSZÁGON: A SZENT GYÖRGY REND ÉS A SÁRKÁNYREND

A nápolyi Anjou-házból származó I. Károly magyar király (1307–1340) által alapított Szent György Rend Közép-Európában a legkorábbi, de talán egész Európában is a legelső uralkodói alapítású világi lovagrend volt,¹ a Szent György nevét viselő lovagok testvéri egyesülete (*universitas societatis fraternalis militiae titulo Sancti Georgii insigniti*).² Egyetlen fennmaradt emléke és minden rá vonatkozó tudásunk forrása az ún. alapítólevele.³ A szöveg két részből áll, az ország főpapjainak beleegyezésével az esztergomi káptalan tanúsága mellett alkotott alapszabályok felsorolásából valamint a király jelenlétében és akaratából ezekhez fűzött kiegészítő cikelyekből. A két részt más kéz írta, vagyis az oklevél 1326. április 24-i (Szent György napja!) keltezése az utóbbi eseményre vonatkozik.⁴ Maga a rendalapítás tehát korábban történt, annál is inkább, mert az oklevélre már ráfüggesztették a rend pecsétjét is. A töredékesen fennmaradt, pajzs alakú pecsét a sárkányölő, lovas védőszentet ábrázolja, hiányosan fennmaradt körirata: ... MILITVM ... T GEORGIE ...⁵ (2. kép) Az alapítás nem is feltétlenül 1326-ban, mindenesetre nem sokkal korábban történhetett.⁶ A szabályzat leírja a legfeljebb 50 rendtag viseletét: csuklyás, térdig érő, fekete köpeny, a mellrészen latin nyelvű *in veritate iustus sum huic fraternali societati* („valósággal igaz vagyok e testvéri társaság iránt”) jelmonddal. A lovagoknak a szöveg által „szokásosnak” mondott betűket is viselniük kellett: leginkább fémből készült betűkről, talán a védőszent nevének jelvényt vagy lánc szemeit alkotó S és G kezdőbetűiről lehetett szó. A tagok évente háromszor kötelesek voltak összegyűlni, felettük csak a rend két bírása ítélezhetett. A tagfelvétel a korábbi tagok egyhangú hozzájárulásával történt, az új tag a király megvédésére, a lovagtársak segítésére esküdött fel.

A Szent György Rend alapítása a királyi uralom konszolidálását követő események sorába illeszkedett:

az uralkodó 1318. június 24-én kötött házasságot Luxemburgi Beatrixszal, és ezekre az évekre tehető a királyi udvar első lovagi tornáinak megszervezése is (alighanem ezzel függ össze az uralkodó struccos sisakdíszének megalkotása és a magyarországi főurakat a tornákon megkülönböztető, első sisakdíszek adományozása is).⁷

Bár I. Károlynak az alapítólevelén kívül semmilyen fennmaradt forrásban sem említett, bizonyára rövid életű lovagrendje nemigen válhatott ismertté Európa uralkodói köreibben, a kontinens túlsó végein röviddel később hasonló intézmények alapítására került sor. 1330-

2. | Szent György Rend alapítólevelének pecsétje, 1326 (kat. I-1.)

ban XI. Alfonz, Kasztília és León királya életre hívta a Pólyarendet (*Orden de la Banda*),⁸ amelyet a ma is létező angliai Térdszalagrend követett – III. Edward 1348-ban alapította Szent György tiszteletére.⁹ A Térdszalagrendnek az uralkodón és a trónörökösön kívül 24 lovagi tagja volt – ennek nyomán a 24-es tagság vált a későbbiekben a leggyakoribb lovagrendi létszámmá (így Zsigmond magyar király Sárkányrendjénél és az Aranygyapjas Rendnél is). Az angol lovagrendnek is volt már röviddel az alapítása után saját pecsétje.¹⁰

A közép-európai lovagrendek közül a Copfrend, III. „copfos” Albert osztrák herceg 1365 és 1386 közötti alapítása aligha élte túl az 1395-ben elhunyt alapítót.¹¹ 1400 körül több osztrák herceg címere mellett vagy körül ábrázolták a Szalamandra Rend mindig karikába hajló, négy lábú állatfiguráját.¹² A rendalapításokból nem maradtak ki a Luxemburgi-ház uralkodói sem. (IV.) Vencel szinte nyugat-európai mértékkel élt a jelvények, betűdevizák gazdag eszköztárával építkezéseiben, kódexeiben, dísz tárgyain, pénzein.¹³ Cseh királyi rendjére, a Kendőrendre¹⁴ utaló egyetlen kortárs forrás szerint 1401-ben az uralkodó Magyarország nádorának, Garai Miklósnak a cseh király társaságának és testvériségének „klenodiumát” adományozta, jelentős évjáradékkal együtt.¹⁵

Ezt követően került sor Luxemburgi Zsigmond (3. kép) magyar királyi rendjének, a Sárkányrendnek¹⁶ az alapítására. A rend jelvényét az 1408. december 12-én kelt alapítólevele a következőképpen írja le: „... jelül és jelképül, a körré görbült sárkány jelét vagyis képét, amint farkát nyaka köré tekeri, és háta közepén hosszában feje és orra elejétől farka végéig fel van hasítva, s a vére vesztése miatt fehér és vértelen hasíték belső széle mentén, hosszában elhelyezett, vörös keresztet visel, hasonlót ahhoz, amilyen vörös keresztet fehér mezőben magának a dicső György vértanúnak zászlaja alatt vitézkedők szoktak viselni, hordani és használni, mi magunk is választjuk, elfogadjuk és társaság és egyforma díszíték módjára akarjuk felvenni, hogy azt mind magunk, mind országunk hű bárói és főemberei láthatóan nyilvánosan viseljék és használják...”¹⁷ Tíz évvel később Csapi András címereslevelében egy, a címerpajzsot övező állatalak leírása és képe található: „a pajzsot bekeríti és körbekanyarítja egy sárkány, hátán vörös kereszttel, összesen négy lábbal, elöl és hátul, mindkét oldalról szabdalt szárnyakkal; a sárkány szá-

3. | Luxemburgi Zsigmond király alakja a Thuróczy Krónikából, 1488 (kat. I-7.)

ja nyitott, fehér fogak közül vörös nyelv nyúlik ki a hegyes orr alatt és fülei egyenesen állnak; a sárkány farka háromszor a nyaka köré tekeredik és körbefonja, a vége egyenesen felemelkedik...”⁸ (4. kép)

A Sárkányrend egy Berlinben őrzött ezüst jelvénye¹⁹ valamint számos ábrázolása a sárkány fölött egy lángsugaras keresztet is mutat. Zsigmondnak ez a jelvényválasztása, a Nagy Konstantin római császár győzelmes égi keresztjének lángoló jelképként való, gótikus átformalmazása már a rendalapítás előtt megtörténhetett és összefügghetett a magyar királynak a kereszténységre támadó, török elleni nikápolyi készülődésével.²⁰ A leírások, ábrázolások, tárgyi emlékek alapján a keresztcsarak több változatban is fennmaradt jelmondatnak – *O quam misericors est Deus, iustus et pius*, illetve *quam misericors est dominus, iustus et pater* („Ó milyen irgalmas az Úristen, igazságos és kegyelmes”, illetve „türelmes”) – adtak helyet.²¹

A Sárkányrenddel Zsigmond hasonló célokat tűzött ki, mint más uralkodói rendek alapítói: létrehozásával saját helyzetét kívánta erősíteni, politikai céljainak eléréséhez óhajtott segítséget kapni, uralma konszolidációjában kulcsszerepet játszó embereit akar-

ta egy további eszközzel magához kötni, és a trónutódlást próbálta biztosítani – ez utóbbi szempontból fontos volt az a szerződés, amelyet a király 1402-ben az osztrák hercegekkel kötött,²² majd házassága Cillei Borbálával, akitől röviddel a rendalapítást követően gyermeke született.²³ A rendtagok az „ős sárkány követői”, akik a pogány hadak – a nikápolyi vereség óta ezen a törököt kellett érteni –, a szakadárok valamint az uralkodó országainak veszedelmére törő más nemzetek kipusztítására, az igaz hit szolgálatára esküdtek fel. Az oklevél előírta a tagok kötelmeit valamelyikük halála esetén. Ennek a pontnak a megváltoztatását fogalmazta meg Zsigmond 1433-ban, amikor császárrá koronázása idején Rómában kérte a pápa hozzájárulását a rendi szabályzat módosításához: a temetésen megjelenni nem tudó lovagoknak a Buda külvárosában, Felhévízen fekvő Erzsébet-ispotályt kellett anyagilag támogatniuk.²⁴

Jelvényének kapcsolódása Szent Györgyhez a Sárkányrendet azon lovagrendek hosszú sorába illesztette, amelyek patrónusául a katonaszentet választották.²⁵ A Csapi-címer pajzsát körítő sárkány heraldikai ötlete sem előzmény nélküli,²⁶ a Térdszalagrend, a Copfrend, a Szalamandra Rend jelvénye is ismert ilyen összefüggésben, és a pajzsot övező rendi láncok²⁷ divatja is az 1400 körüli időszakban gyökerezik. A címertartó sárkány ennek ellenére a középkori magyarországi heraldika leglátványosabb, a 20. századig ható alkotása, amely nemcsak az uralkodó és környezete reprezentációjában, például a rezidenciák kályháinak csempéin nyert hangsúlyos szerepet, de német földön, Csehországban, Ausztriában, Dalmáciában, Itáliában, Lengyelországban is követőkre lelt – nem függetlenül Zsigmond és utódai rendadományozásaitól.²⁸

Magának a rendjelvénynek a viselési módjáról ábrázolások alapján alkothatunk képet. A Sárkányrendnek nem volt nyakba akasztható lánc vagy gallérszerű jelvénye, hanem egy, a két vállnál felerősített, fonott zsinórra fűzve hordták a kisméretű, hol lángkeresztes, hol anélküli sárkányékszer (5–6. kép), köpenyen és páncélzaton egyaránt, mindig a bal oldalon. Ez látható Pisanello egyik Zsigmond-portréján,²⁹ az ifjabb Stiborici Stibor budai síremlékén,³⁰ a Zsigmond kíséretében Nyugat-Európát beutazó II. Lajos sziléziai herceg (†1419) tumbáján a legnicai Péter-Pál-templomban,³¹ Zsigmond birodalmi udvarmestere, XI. Lajos, Oettingen

4. | Csapi András címereslevele a Sárkányrend jelvényével, középkori másolat az 1418-as eredetiről (MNL OL, DL 98825)

grófja (†1440) sírlapján Kirchheim am Ries egykori ciszterci kolostorában³² és egy bobovaci (Bosznia) donátorfigura-töredéken.³³ Konrad von Weinsberg 1424–1428 között Nürnbergben öntött, bronz szobrán, amely egykor síremléke fölött állt a schöntali, volt ciszterci templomban azonban nincs nyoma a jelvényt tartó zsinórnak.³⁴ Zsigmond személyes jelvényviselésének ékes bizonyítéka a nagyváradi sírjában talált, ma csak 18. századi rajzról ismert, zománcos sárkányékszer (5. kép)³⁵ és az angliai látogatása során, a Térdszalagrend lovagai közé választásakor windsori ülőhelye fölé akasztott, sárkányjelvényekkel díszített kardja.³⁶

A Sárkányrenddel kitüntetettek egyéb portréábrázolásain a jelvényt tartó zsinór ugyan nem szerepel, a sárkány viszont más rendjelekkel együttesen díszíti viselőjét, így Oswald von Wolkenstein tiroli költő képmásán³⁷ és Giovanni Francesco Capodilista lovasképén³⁸ az aragóniai Kannarend vállon átvetett, hímzett

5. | Sárkányrendi jelvény rajza Luxemburgi Zsigmond nagyváradi sírjából, 1755 (kat. I-4.)

6. | Sárkányrendi jelvény-töredék, 15. század (kat. I-5.)

fehér stólájára erősítették a lángkeresztes sárkányt. Ákos nembeli Sági Balázs 1448-ban kelt végrendeletében együtt szerepel egy aranyozott sárkány és egy fehér stóla, a beleszőtt sárkánnyal.³⁹

Az ábrázolások többsége címeres sírköveken, halotti pajzson, címerkönyvekben, Zsigmond pecsétjein, címereslevélen azonban nem viseleti tárgyként, hanem heraldikai elemként jeleníti meg a sárkányjelvényt. A rendi tagság megbecsülését mutatja, hogy a Kárpát-medencén kívül a mai Ausztria, Dalmácia, Szlovénia, Németország, Svájc, Szilézia, Itália emlékek sorát őrzi a Sárkányrend egyetlen ábrázolásával.⁴⁰ Ezek egy része, éppen úgy, mint a magyar Perényi család tagjainak síremlékei⁴¹ és az írországi zárandoklatáról híres Tari Lőrincnek és családjának építkezéseihez köthető kőfaragványok Taron és a kishánai várban,⁴² egyszerre több rendjelvénnyel hivatkozik, némelyik akár hattal is (a „rekorder” az 1462-ben Jeruzsálembé zárandokló Ulrich Ketzelnürnbergi tanácsnok 17 jelvényből álló gyűjteménye⁴³).⁴⁴ A 15. századi magyarországi heraldikában a külföldi rendjelvények ábrázolásai között legnagyobb számban a Kannarenddel találkozhatunk.⁴⁵

A Sárkányrend emlékeinek ilyen széles körű elterjedését az magyarázza, hogy bár 1408-ban mint magyar rendet alapította Zsigmond, magával és feleségével együtt összesen 24 taggal, a későbbiekben igazi diplomáciai eszközzé alakította azt – Kovács Éva megfogalmazása szerint „a nemzetközi jelvénybörzén Zsigmond király Sárkányrendjével szerepelt”.⁴⁶ (7. kép) Még három hónap sem telt el az alapítást követően, amikor 1409. február 16-án Sopronban Vas Ernő és V. Albert osztrák hercegek vezetésével 24 stájer és osztrák főúr csatlakozott a rendhez.⁴⁷ Ugyanebben az évben lett

sárkányos tag Hervója bosnyák vajda, spalatói herceg, 1411-ben és 1412-ben, majd Zsigmond 1433. évi római császárrá koronázását követően és 1434-ben számos itáliai előkelő, 1420-ban Schanko von Wartenberg cseh nemes, 1431-ben Vlad havasalföldi trónkövetelő, a későbbi havasalföldi vajda (akinek „Dracul” mellékneve kegyetlenségén kívül minden bizonnyal a sárkányjelvényére is utalhatott).⁴⁸ Zsigmond 1416-ban Ferdinánd aragón királyt és fiait valamint harminc aragón nemes, majd V. Henrik angol királyt, 1419-ben Erik dán királyt vette fel rendjébe, 1429-ben pedig Jagello Ulászló lengyel király, valamint Vitold litván nagyherceg kapott rendjelvényt. Az utóbbi a sárkányjelvényt másoknak is adományozhatta, ahogy 1438-ban Zsigmond utódként Albert is felhatalmazta Alfonz burgosi püspököt, hogy harminc, 1439-ben pedig János norfolki herceget, hogy hat nemesnek adhatja át a jelvényt. Az adományozás kölcsönös volt: Zsigmond, kíséretével együtt, 1415 végén aragóniai rendjelvényeket kapott, később pedig ötven kannajelvény továbbadományozására nyert felhatalmazást, 1416-ban pedig Angliában a Térdszalagrend lovagja lett, és halála után helyét Albert tölthette be.⁴⁹ A rendbe való felvétel folyamatába enged betekintést az az adat, miszerint 1418-ban Zsigmond Guartius Fernandit tanácsosává nevezte ki, egyben felvette a Sárkányrendbe, amelynek szabályaira Henrik aragóniai és szicíliai trónörökös előtt kellett felesküdni.⁵⁰

A Sárkányrend ajándékozásának és használatának díszes külsőségei legalább egy ideig nem feleltették alapításának politikai céljait: 1412-ben az uralkodó felszólította a Sárkányrend összes tagját a Frigyes osztrák herceg elleni háborúban való részvételre.⁵¹ A rendtagok

7. | A Sárkányrend jelvénye Luxemburgi Zsigmond heroldjával, a himmelkroni, egykori ciszterci apácakolostor boltozatán, 1473 után

egymás közötti vitáinak a renden belüli elintézésére vonatkozó, az alapítólevélben lefektetett szabálynak megfelelően 1431-ben, amikor a király Heinrich von Plauen meissenai várgrófot és a cseh Also von Sternberget békítette ki egymással, oklevelét 29 magyar, német, cseh, osztrák és olasz főúr jegyezte, a nevek felsorolása az „és más tagjai a Sárkányrendnek” megjegyzéssel zárul – nyilván a két kibékített is rendtag volt.⁵²

Zsigmond rendje az uralkodó halálát követően nem halt teljesen el, Albert és Erzsébet, majd Mátyás, valamint III. Frigyes ugyancsak adományozta azt,⁵³ valószínűleg még II. Ulászló is.⁵⁴ Bár az utóélet viszonylag hosszú volt, a magyarországi középkor utolsó évszázadának gyakori dinasztikus változásai mégsem segítettek a rend fennmaradását. A késő középkor uralkodói rendjei – megújult formában – csak néhány esetben maradtak fenn az újkorban is: az angol Térdszalagrend és a dán Elefántrend ma is a legelőkelőbb kitüntetések közé tartozik. A Habsburgok, bár a 15. században esetenként még éltek a Sárkányrend adta lehetőséggel, mire a 16. században elfoglalták a magyar trónt, már saját – igen nagy presztízsű – renddel helyettesítették

azt. Jó Fülöp burgundi herceg 1429/1430-as alapítású Aranygyapjas Rendje⁵⁵ – ornátusát, stilizált tűzkövek és tűzszerszámok alkotta rendi láncait (8. kép), jelvényeit a bécsi Weltliche Schatzkammer őrzi – I. Miksa burgundiai házasságával 1477-től Habsburg-rendjellé vált, amelyet az újkorban a magyar arisztokrácia legfontosabb személyiségei is sorra megkaptak.⁵⁶

JEGYZETEK

1. Boulton 1987; Veszprémy 1994; Boulton 2000, 27–45; a középkori magyar lovagrendek és európai párhuzamaik összefoglaló bemutatása: Lővei 2005; Lővei 2006.
2. Erdélyi 1925, 249–258; Kovács 1987, 218; Kurcz 1988, 128–132; Zombori 1988, 159–160; Lővei 1994; Veszprémy 1994.
3. MNL OL, Dl 40844: Fejér 1829–1844, VIII/3, 163–170; XI/1, 432–439; Pór – Schönherr 1895, 138–139; Rácz – Lővei 2006.
4. Boulton elemzésében Szent György napjának a külföldön szokásos, április 23-iki dátuma szerepel: Boulton 2000, 30.
5. Balogh 1934, 18; Marosi 1982, 148, kat. 46.
6. Boulton az oklevél keltét megelőző évre helyezi a rend tényleges alapítását: Boulton 2000, 30; Fügedi Erik szerint 1318-ban vagy röviddel utána történt az alapítás: Fügedi 1986, 394–395; Veszprémy László a rendalapítást 1323 és 1324. április 24. közé teszi: Veszprémy 1994, 3–11.

8. | Az Aranygapjas Rend lánc, 16–17. század (kat. I-8.)

7. Vajay 1967; Vajay 1969; Kovács 1980, 236–237.
8. Boulton 2000, 46–95.
9. Newton 1980, 41–46; Lightbown 1992, 253–254, 297–298; Begent – Chesshyre 1999; Boulton 2000, 96–166; Collins 2000.
10. Begent – Chesshyre 1999, 83–85.
11. Ganz 1905/1906, 54; Procházka 1974, 13; Boulton 2000, 338–342, 12.9. ábra.
12. Procházka 1974, 13; Boulton 2000, 342–343, 12. kép. Az emlékek első összegyűjtői a kört formázó szalamandrát hajlamosak voltak összekeverni Zsigmond király Sárkányrendjének állatalakjával, pl. Frommer 1870, CXIV–CXV, 1–2. kép.
13. Kovács 1987/2, 136–140; Studničková 1992, 320–321.
14. A szerelemcsomóval is fennálló kapcsolata alapján pontosabb lenne a „keszkenő” megnevezés: Kovács 1987/2, 137–140.
15. Baranyai 1925/1926, 572–573; ZsO II/1, 142, 1201. sz.
16. Baranyai 1925/1926, 561–591, 681–719; Kovács 1988, 102–105; Lővei 1990, 64–67; Graus 1996; Boulton 2000, 348–355, 571–573.
17. MNL OL, DI 9470; magyar fordítás: Baranyai 1925/1926, 575. Az eredeti szöveg: ... *signum seu effigiem draconis incurvati per modum circuli cauda sua collum circum gyantis divisi per medium dorsi ad longitudinem a summitate capitis et nasi usque ad extremum caudae effluente sanguine in interiore rima scissurae alba, et sanguine intacta per longitudinem rubeam crucem, sicuti et quemadmodum sub ipsius gloriosi martyris Georgii vexillo militantes crucem rubeam in albo campo ferre solent.* Fejérpataky 1883, 117.
18. MNL OL, DI 98825: Fejérpataky 1883, az eredeti szöveg: ... *clipeus dracone cruce rubea in dorso signato cum pedibus quatuor ante et retro diiunctis et pennis quasi divisis ex utroque latere fuit circumdatus et circumflexus, cuius draconis os apertum et inter dentes albos lingua rubea extensa rostro sub acuto et auribus erectis videbantur, cuius draconis collum caude propria tripliciter circumdedit et circumflexit, cuiusque caudae finis seu pars extrema erat erecta ..*
19. Lambacher – Lővei 2006. Több hagyatéki leltár is említ hasonló sárkányos jelvényeket, aranyból és drágaköves díszítéssel is: Balogh 1966, I, 376–377; Kovács 1982, 92.
20. Kovács 1987/2, 142–144.
21. Baranyai 1925/1926, 590; Kovács 1987/2, 143; Lővei 1987, 149.
22. Bécs, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Allgemeine Urkundenreihe 1402. IX. 21.: Fejér 1829–1844, X/4, 134–140, XLVII. sz.; Fazekas 2006; Lővei 2009.
23. A rendalapítás körülményeinek, politikai hátterének különböző szempontokat felvető elemzései: Pór – Schönherr 1895,

- 408; Baranyai 1925/1926; Fügedi 1974, 75, 165–166; Engel 1977, 59–62; Mályusz 1984, 60–67; Graus 1996.
24. Fraknói 1893, 3, 7–8; Baranyai 1925/1926, 706–708.
 25. Bergmann 1868; Procházka 1974, 13–14; Kovács 1987/2, 141–142; Boulton 2000, 279–288, 399, 559–564, 587–589, 598–602.
 26. Leonhard 1976, 332–334.
 27. A magyarországi emlékek első összefoglalása: Bárány 2013.
 28. A Sárkányrend fennmaradt, írott vagy képi forrásokból ismert tárgyi emlékeinek, heraldikai összefüggéseinek, a rendhez kapcsolható, magyarországi és külföldi családoknak és személyeknek széles körű, bár aligha teljes számbavétele: Lővei 1987; Lővei 2011.
 29. Cordellier 2006.
 30. Lővei 1999; Lővei 2006/2.
 31. Kaczmarek 1991, 13–23, 1. kép.
 32. Feder 1999, 15–16.
 33. Fekeža – Gavrilović – Lővei 2006, 448–449, 1. kép.
 34. Horváth 1937, 55; Himmelheber 1962, 335–336, 324. ábra; Feder 1999, 13, 15.
 35. Kovács 1982; Takács 2006.
 36. Lővei 2002; Lővei 2006.
 37. Szakács 2006.
 38. Jékely – Scott 2006.
 39. MNL OL, DI 14134 (kivonata: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézete, Levéltári Gyűjtemény).
 40. Lővei 1987; Mírník 2008; Lővei 2011.
 41. Lővei 2006/3; Lővei 2006/4; Lővei 2006/5; Bárány 2013, 16–21.
 42. Pamer 1970, 309, 395. kép; Cabello 1987, I, 289, 291, 294–295; Cabello 1993, 44–46, 24, 26, 29, 31, 75–76. kép; Pamer 2003, 133–136. A bárók és a nemesek, ezen belül a Sárkányrend tagjainak zárándoklatairól: Csukovits 2003, 148–156.
 43. Schultz 1892, 380, 516–517. ábra; Aign 1961, 85, 86. (6, 12. sz.), 6, 8, 10. ábra.
 44. Frommer 1870; Lind 1892, 50, 60, 80, 90, 104, XXV/2, XXX/6, XL/2, XLV/2. ábra; Lővei 1987; Feder 1999.
 45. Papp Sz. 2000; vö. Lővei 2006/3; Lővei 2006/4; Papp Sz. 2006; Bárány 2013, 16–21.
 46. Kovács 2004, 269.
 47. Smitmer 1895; Baranyai 1925/1926, 685–686; Rácz 2006.
 48. Marosi 2004, 447; Mureşan 2002, 385–394.
 49. Teleki 1853, 60–61, XXVI. szám; Smitmer 1895; Altman 1896/1900, I. 6, 10 (152. szám), 11 (159. szám), 22 (359. szám), 129 (1930. szám), II. 93 (7352. szám); Varju 1897, 47; Baranyai 1925/1926; Áldásy 1927, 104–106; Lővei 1987; Lővei 2006.
 50. Varju 1897, 47.
 51. Uo.
 52. Altmann 1896/1900, II. 167 (8465. szám)
 53. Balogh 1966, I. 376–377; Lővei 1987, 159, 161, 164.
 54. Oláh Miklós formuláskönyve. Jászói prépostság könyvtára. Kézirat 78: MNL OL, DF 282621.
 55. Blockmans 1988; Boulton 2000, 356–396; Cockshaw – Van den Bergen-Pantens 1996; Steeb 1996; Dümmeil 2007.
 56. Pandula 1988.